

PIR SULTAN ABDAL'IN ŞİİRLERİNDE TURNA MOTİFİ*

TURNA MOTION IN PIR SULTAN ABDAL

Fatma PINAR KUZU**

Öz

Bu çalışmada, Türk edebiyatının önemli yapı taşlarından biri olan, başta Anadolu olmak üzere geniş bir coğrafyada tanınan, yaşamı ve kişiliğiyle halkın dilinde efsaneye dönüşmüş ve Alevi-Bektaşî edebiyatının, Alevilerce ulu sayılan yedi büyük şairinden biri olan Pir Sultan Abdal'ın şiirlerindeki "Turna" motifi üzerinde durulacaktır. Anadolu'daki yaygın anlayışa göre turnalar saflığın, bereketin, mutluluğun, temizliğin, vefânın, sabrın, özgürlüğün simgesi olarak görülmektedir. Bu nedenle turnanın; halk hikâyelerinde, halk ve divan şiirinde, türkülerde, Alevî-Bektaşî inançlarında ve edebiyatında, önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle kutsal kabul edilen bu kuş, Alevî-Bektaşî edebiyatında başta Hz. Ali olmak üzere ulu kabul edilen kişilerin simgesi haline gelmiştir. Turna, yaklaşık iki bin yıldan beri sıla ile gurbet arasında haberleşmeyi sağlamış, sevilip sayılan, en çok değer verilen kişileri temsil etmiştir. Hacı Bektaş Veli Velayetnâmesi'nde de ilk Müslüman Türk mutasavvıfı olan Ahmed Yesevî'nin "turna donu"na girdiği kayıtlıdır. Alevilerce ulu kabul edilen Pir Sultan Abdal da şiirlerinde turna kuşunu sıklıkla işlemiştir. Pir Sultan, "Yedi ulu şair" içinde, bugüne kadar hakkında en çok araştırma yapılan şairdir. Çok sevilen bir şair olduğu için, Anadolu'da "Pir Sultan Abdal geleceği" oluşmuş ve sayıları en az altı tane olan şairin "Pir Sultan" mahlasını kullandığı tespit edilmiştir. Şiirlerindeki "turna" motifini tespit ettiğimiz şair, 16. yüzyıl başlarında, Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyünde doğan asıl adı Haydar olan Pir Sultan'dır. Bu çalışmada, İbrahim Aslanoğlu ve Cahit Öztelli'nin derledikleri Pir Sultan'a ait şiirlerdeki "turna" motifi tespit edilerek, bu motif yaşadığı yüzyıl olan 16. yüzyılın özellikleri ve Alevi- Bektaşî inanç ve ritüelleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pir Sultan Abdal, Alevilik, Bektaşilik, turna

Abstract

In this study, one of the important building blocks of Turkish literature, which is known in a wide range of geography, especially in Anatolia, the motive of crane in the poetry of Pir Sultan Abdal who has been transformed into a legend in the language of the people with its life and personality is examined. According to the widespread understanding in Anatolia, cranes are seen as the symbol of purity, abundance, happiness, cleanliness, faith, patience and freedom. For this reason, the crane motive has an important place in folk tales, folk and divan poetry, folk songs, Alevi-Bektashi beliefs and literature. Therefore, this bird considered sacred, has become the symbol of the people accepted in the literature of Alevism-Bektashi, especially Hz. Ali. For about two thousand years, Crane has ensured communication between the homesickness and the expatriate, representing the most valued and loved people. In the Hacı Bektaş Veli Velayetnâmesi, the first Muslim Turkish sufi, Ahmed Yesevî, was registered as 'crane frost. Besides, Pir Sultan Abdal, regarded as Great by the Alevi people, frequently used the crane in his poems. Pir Sultan has been the most researched poet ever among the "Seven Great Poets". As it is a very popular poet, it has been found that the "Pir Sultan Abdal" tradition has been formed in Anatolia and the the pseudonym Pir Sultan was used by at least six poets. The poet, whose poem was identified in this study is Pir Sultan whose real name was Haydar who was born in Banaz village of Yıldızeli district in the beginning of 16th century. In this study, the, crane

* Makalenin Geliş Tarihi: 19.07. 2018, Kabul Tarihi: 24.11.2018. DOI: 10.31624/tkbbvd.2018.25

** MEB'de Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Özel Doktora Öğrencisi, fatmapinarkuzu2@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0317-5474>

motive found in the poems belonging to Pir Sultan, which was compiled by İbrahim Aslanoğlu and Cahit Öztelli, was tried to be explained by the characteristics of the 16th century and the Alevi-Bektashi beliefs and rituals.

Keywords: Pir Sultan Abdal, Alevism, Bektashism, crane

1. Pir Sultan Abdal Kimdir?

Eldeki kayıtlara göre, Pir Sultan veya Pir Sultan Abdal tabşırmalı altı şairin olduğu bilinmektedir. Bunlar Banazlı şair Pir Sultan, Merzifon ve Çorum yöresinden “Pir Sultan’ım Haydar” tabşırmalı şair Pir Sultan, Artova’nın Daduk köyünden “Abdal Pir Sultan”, aruz ölçüsüyle yazılmış deyişlerin sahibi “Pir Sultan Abdal”, Pir Sultan’dan sonra yaşayıp, onun asılmasına dair deyişler söyleyen “Pir Sultan Abdal”, asıl adının Halil İbrahim olduğunu belirten “Pir Sultan Abdal”dır (Aslanoğlu, 2016: 29). Asım Bezirci bu sayıyı sekize çıkarır (Yıldırım, 2017:78). Şiirlerindeki “turna” motifini incelediğimiz şair, Hızır Paşa tarafından asılan Banazlı şair Pir Sultan’dır.

Yaşamı üzerine yazılı kaynaklarda pek bilgi bulunmayan Pir Sultan hakkında bilinenler şiirlerinden, halk söylentilerinden, menkıbelerden, yakınlarının ya da ozanların onu anlatan şiirlerinden çıkarılır. Asıl adı Haydar’dır. Bazı kaynaklarda, soyunun Yemen’den geldiği ve Hz. Ali’nin torunlarından Zeynel Abidin’e dayandığı, bazı kaynaklarda da, Horasan’ın Hoy kasabasından geldiği oradan da Sivas’a göç ettiği bilgisi yer alır. Pir Sultan, Sivas’ın Yıldızeli ilçesinin Yıldızdağı eteklerinde, Çırçır bucağına bağlı Banaz köyünde doğmuştur. 9 yaşındayken koyunları otlatırken bir taşın üstünde uyuyakalır. Rüyasında bir elinde dolu, bir elinde elma olan bir ihtiyar görür, ihtiyarın elinden önce doluyu alır ve içer. İhtiyarın elma tutan elinin içinde yeşil bir ben olduğunu fark eder ve onun Hacı Bektaş Velî olduğunu anlar. Hacı Bektaş ona “Pir Sultan” mahlasını verir ve gözden kaybolur (Uyguner, 2002:11-20).

Pir Sultan’ın şiirlerini değerlendirirken aynı zamanda yaşadığı dönemin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısını da değerlendirmemiz gerekir. XVI. yüzyılda yaşadığı bilinen şair, Şahkulu’nun Anadolu’da başlattığı yoğun Safevî-Şii propagandasının etkisinde kalarak bu görüşleri benimsemiştir. Azerbaycanlı Şeyh Safiyeddin Erdebili, İran tahtını ele geçirip hükümdarlık ve tarikat başkanlığını kendisinde birleştiren, Anadolu’daki Alevi- Kızılbaşlar, daha önce yalnız “pir” (tarikat başkanı) olarak tanıdıkları Safevîleri, meşru hükümdar olarak görmeye başlamışlar ve Şah İsmail ile onun oğlu Şah Tahmasb’ın, adaleti getirecek “mehdi” olduğuna inanmışlardır. Sonuç olarak da, “sünnî” Osmanlı devletine karşı, birtakım iç ayaklanmalara kalkışmışlardır. Pir Sultan Abdal’ın bu ayaklanmalardan birine katıldığı, şiirlerinden ve halk arasında söylenen menkıbelerden anlaşılmaktadır (Kudret, 2017:197.). Hızır Paşa, Sivas’ın Kör Müftü’sünden Şii yanlıları için bir fetva vermesini ister. Verilen fetvada, şah adını ananların dilinin kesilip öldürüleceği söylenir (Yıldırım, 2017:105). Alevi çevrelerindeki yaygın inanişe göre, Pir Sultan’ın ocağına gelenlere propagandacı tavırda söylemlerde bulunması sonunda, Sivas Valisi Deli Hızır Paşa’nın emriyle Banaz’dan Sivas’a götürülüp Paşa Kalesi’ne hapsedilir. Hızır Paşa, sorgulama

sırasında tavizsiz bir tutum takınan Pir Sultan'ı Toprakkale'ye nakleder ve durumu Osmanlı sarayına bildirir. Saraydan gelen emir üzerine, Surdibi'nde idam edilir. Bazı kaynaklar, onun 1589 veya 1590 yılında yahut Şah Tahmasb-Kanuni Sultan Süleyman döneminde asılmış olabileceği yönündedir. Şah Tahmasb'dan sonra yetişen İran hükümdarlarının Urum (Anadolu) üstüne yürümedikleri göz önünde bulundurularak, Pir Sultan'ın Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) ve I. Süleyman döneminde yaşadığı kabul edilmektedir. Bahsedilen Hızır Paşa'nın da Kanunî devrinde yaşamış Köstendil, Şam ve Bağdat beylerbeyliklerinde bulunmuş bir devlet adamı olan Hızır Paşa olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılda, Alevi ayaklanmalarını sadece bu tarikat ayrılığına bağlamak yanlış olur. Temelde iktisadi ve toplumsal düzen bozulmuş reaya ile yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmaların büyümüş, reaya üzerindeki baskı ve haksızlıklar çoğalmıştır. Yolsuzluklar, tefecilerin baskıları ve adaletsizlikler Anadolu Alevilerini adaletli yöneticiler aramaya yöneltmiş, zaten tarikat yoluyla bağlı buldukları İran Safevîlerini, “mehdi” olarak görmüşlerdir (Kudret, 2017:200).

Pir Sultan'ın şiirlerinde “ölüm”, “aşk”, “dostluk”, “ayrılık”, “özlem” ve “haksızlıklara karşı koyma” gibi konular sıkça işlenir. Şiirlerini coşkulu bir dille söylemesi ve halkı ilgilendiren konulara yer vermesi, inançlarını tavizsiz savunması, şiirlerinde konu bütünlüğünün bulunması Pir Sultan'ın şiirinin önemli özellikleridir. Pir Sultan Abdal, Anadolu Alevilerinin “yedi ulu şairi” arasında yer almıştır. Pir Sultan Abdal'ın en çok etkilendiği şair Hataî'dir; ikinci olarak Kaygusuz Abdal etkisinden de söz edilebilir. Şairin musahibi, Hızır Paşa ile arasında geçen olaylar sırasında söylediği dördüncü şiirde adı geçen Ali Baba'dır (Öztelli, 2012:27).

2. Turna Motifi ve Pir Sultan Abdal

Kuşlarla ilgili İslamiyet öncesi inanç birikimini, İslami rivayetlerle de zenginleştiren Türkler; mimarilerinden halk danslarına, kıyafetlerinden mezar taşlarına, deyim ve atasözlerinden sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine kadar bütün kültür alanlarında kuşlardan esinlenmiş ve yararlanmışlardır. Özellikle kültürel değerler ve mistik bağlamda en çok anlam yüklenen ve motif olarak kullanılan kuş cinsi turnadır. Göçmen bir kuş olarak diyar diyar gezmesi, gurbette kalanın, hasret çekenin, yârdan ayrı olanın duygularına tercüman olması, sevgiliden haber getirmesi, sevgiliye haber götürmesi, kendisiyle dertler paylaşılması, sadık olması, eşi öldükten sonra yaşayamaması, “turna bedenine girme” motifleriyle turnanın, bir motif olarak, edebî ürünlerde yaygın bir şekilde kullanıldığını görüyoruz (Aytaş, 2003:1).

Barındırdığı mitolojik, mistik, fizyolojik ve tarihî-folklorik çağrışımlarla, önemli bir kuş olan bu cinse verilen ad, Eski Türkçeden Korece'ye geçmiştir. Eski Türkçede “turunya”, Orta Türkçede “turna” şeklinde kullanılırken, Kıpçakça, Kumanca ve Osmanlıca gibi tarihi dillerde de “turna” şeklinde geçmektedir. Özbekçe, Azerice ve Türkmencede ise “durna” şeklinde kullanılırken, Yakutçada “turuya”, Japoncada “turu” şeklinde kullanılır. Kırgız ve Özbek Türkçesinde, “turna”, Tatar Türkçesinde torma, Türkmen Türkçesinde “durna”, ve Uygur Türkçesinde “turna” biçimindedir.

Araplar'ın "kürkiyy", Farslar'ın "bâtir" ve "küleng" dediği bu kuş, edebî metinlerimizde daha ziyade "turna" ve "küleng" adlarıyla geçer (Ceylan, 2003:2).

Turna kuşu, iri, uzun bacaklı, uzun boyunlu, kısa kuyruklu, sürücül kuşlardır. 11-130 cm. büyüklüğünde, 180-240 cm. kanat açıklığında, 4,5-6 kg ağırlığındadır. Erişkin olanlarda, kırmızı bir taç yaması vardır. Genellikle sazlık bölgelerde bulunur. Bataklık, ovalık, göl ve deniz kıyılarında yaşarlar. Ayakları perdelidir. Gagaları kalın ve düzdür. Gençleri kahverengidir. Sesi gür, çığlıksı ve trompet tonundadır. Ağır kanat vuruşları ile sürüler halinde "V" oluşturarak uçarlar. Çiftleşme esnasında enteresan dans gösterileri yaparlar. Telli turnalar, nisan ayında geldikleri Türkiye'den ağustos ayında ayrılırlar. Kış aylarını Afrika'da geçiren kuşlar, uzun bir göçün ardından mart ve nisan aylarında Hazar Denizi'nin kuzeyi ve doğusundaki üreme alanlarına gelmektedirler. Ağustos ayı sonlarında yine güneye göçerler (Taşçı, 2010). Turnalar kışı Fransa İber Yarımadası, Türkiye, kuzey ve doğu Afrika'da geçirmektedir Afrika'da kışlayan önemli bir kısmı kışlama alanlarına Anadolu üzerinden geçiş yapmaktadır. Türkiye'deki en önemli kışlama Adana Çukurova Deltası'dır. Ayrıca Gökusu ve Kızılırmak Deltaları'nda düzenli olarak kışladığı görülürken, Sultan Sazlığı, Tuzla Gölü, Tuz Gölü ve çevresinde, Ereğli, Denizli, Acıgöl ve Sivas'taki sulak alanlarda da düzensiz olarak kışladığı görülür(milliparklar.gov.tr).

Tarihte birçok millet, varoluşunu bir kaynağa dayandırma kaygısından dolayı, belli bir totem inancına bağlanmıştır. Tabiat karşısında acizliğinin farkına varan, tabiat olaylarını açıklamakta zorluk çeken insanoğlu olayları, durumları, varlıkları kendi hayal dünyasında bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde açıklama ihtiyacıyla, hikâyeler üretmiş, diğer yandan da sebebini anlayamadığı ve tanrılara mal ettiği olaylar ve durumlar karşısında kendini koruma, savunma ihtiyacıyla olsa gerek, bir takım güçlere sığınma gereğini duymuştur (Sever, 2011:83). Turna, bazı kültürlerde şans getiren bir uğur olarak algılanırken, bazı kültürlerde de bir ilah olarak karşımıza çıkar. Örneğin; Orta Asya'dan Japonya'ya, oradan Kore'ye kutsal kabul edilir. Ayrıca Hindistan ve Moğolistan'da da kutsaldır. Şamanlarda, Gök Tanrı'yı temsil ettiğine inanılan turna, kutsal kabul edilirdi. Öte yandan, Hazar Denizi kuzeyindeki bazı göçebe Türkler, bir savaşta galip gelmelerinde, turnaların desteği olduğu için turnaya tapmaya başlamışlardır (Çeşmeli, 2015:67-80). Kırgız Türkleri arasında da turna bir ilah olarak karşımıza çıkmaktadır (Elçin, 1979:79-94.).

Anadolu ve Rumeli'de "turna" adlı mekânlar, göller ve dağların bulunması, bir cins çiçek olan "turnagagası", bir el işi işlemesi çeşidi olan "turna" adlı iğne oyası, bir balık cinsi olan "turna balığı" siyahı beyazına galip bir renk ismi olan "turna kırığı", Alevi merasimlerinde bir makam olan "turna semahı", "turna türküleri", telli turna" adlı çocuk oyunu ve Kuzey-Doğu Anadolu vilayetlerinde ikili oynanan bir oyun çeşidi olan "turnabarı" (Elçin, 1979:79-94.) gibi bilinen öğeler bize gösteriyor ki, "turna" Türk insanının, kiliminde, oyasında, sosyal yaşantısında ve birçok Türk halk ürününde ayrıca türkülerde, şiirlerde, halk hikâyelerinde olmak üzere özel bir yeri bulunmaktadır.

İslamiyet'ten önce yaşamış topluluklarda, hayvan biçimine girme ya da hayvan postuna girme temasının çok yaygın olduğunu görmekteyiz. Şamanlar, hem kendi atasını göstermek hem de istediği zaman o kuşun şekline girebileceğini ispatlamak için, kuş veya hayvan şekillerinin taklidi şeklinde yapılan elbiseler giydikleri bilinir. Bu şekil değiştirmeye, mitoloji araştırmalarında metamorphose denir. Türkler ise bu durum için “don değiştirmek” tabirini kullanmışlardır (Gerek, 2014:99-112.). İslam tasavvuf geleneği içerisinde “don değiştirme” motifi, “turna”motifiyle beraber kullanılarak, Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli menkıbelerinde de karşımıza çıkmaktadır

Zengin bir kültür birikimine sahip, yaşayan en önemli inanç sistemlerinden biri olan, kaynağını İslam öncesi Türk inançlarından ve İslamiyet'ten alan Alevilik ve Bektaşilik anlayışında da “turna” motifi, kendi prensipleri içinde yorumlanarak bir kullanım alanı bulur. Bu kültürle yetişmiş şairlerden biri olan Pir Sultan Abdal'ın, birçok şiirinde “turna” motifine rastlamaktayız. Pir Sultan'ın deyişlerinde geçen “turna”; inanç yapısıyla, felsefesiyle, bakış açısıyla, algılarıyla kendi prensipleri içerisinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Aşağıda, Pir Sultan'ın “turna” motifli dörtlükleri yer almaktadır:

Şeriat yolunu Muhammed açtı
 Tarikat menziline Ali seçti
 Bu meydandan nice erenler geçti
 Turnalar Ali'mi görmediniz mi (Aslanoğlu,2016:111/23)

Haberleşme ihtiyacı, insanoğlunun yeryüzünde var olduğu günden beri en temel gereksinimdir. İnsanoğlu, maddi-manevi alış-veriş, iletişim ve güvenlik sebepleri ile imkânlar ölçüsünde, duman, ateş, davul sesi, yüksek kuleler, uzun mesafe koşucular ve güvercinler olmak üzere, zaman ve mekâna paralel olarak çeşitli yolları kullanarak sürekli bir haberleşme içerisinde olmuştur. Âşık ile sevgili arasındaki haberleşme, her zaman günlük hayatta kullanılan haberleşme unsurlarıyla mümkün olmamış, âşık sevgilisinden haber alabilmek, sevgilisine haber gönderebilmek için şiirlerde mecazi kavramlar geliştirmiştir (Önge, 2013:5). Âşıkların şiirlerinde sevgiliden haber almak için kullandıkları haberleşme araçlarından biri de turna kuşudur. Şiirlerde turna, haber getiren, kendisinden haber sorulan, dertleşilen bir kuş olmasının yanında, sıladan veya sevgiliden haber getirir (Demirdağ, 2017:4). Pir Sultan bu dörtlükte, turnalardan sevdiğinin haberini sorar. Hacı Bektaş-ı Veli'nin, “Şeriat anadan doğmak, tarikat ikrâr vermek, mârifet nefsi bilmektir, hakikat hakkı kendi özünde bulmaktır.” diye tanımladığı Alevi- Bektaşî kültüründe “Dört Kapı” anlayışı, birbirlerine bağlantılı olan, şeriat-tarikat-marifet-hakikat basamakları şeklinde, şairin şiirlerinde sıkça işlenir (Demir, 2017:5 1-76). Şeriat, zahiri hükümler, peygamberler aracılığıyla Allah tarafından konulan kurallar, şeklinde tanımlanmaktadır. Geçilmesi gerekli dört kapıdan ilki olan şeriat kapısı, Pir Sultan Abdal'da yol ehlini insan-ı kâmil mertebesine ulaştıracak olan yolculuğun ilk kapısıdır. İkinci kapı tarikat kapısıdır. Tarikat, Arapçada yol anlamına gelir. Tasavvufta ise, Hakk'a ermek için tutulan, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan yol demektir (Çakır, 2009:35). Şair, bu dörtlüğünde Hz. Muhammed'in yolun

başı olduğunu, Hz. Ali'nin de yoldaşı olduğunu belirterek ilk kapıyı, Hz. Muhammed, ikinci kapıyı da Hz. Ali olarak tasvir ederek,” turnalardan haber sorma” motifini kullanarak, onlardan sevdiğini sorar. “Meydan” kelimesi, hem Alevi- Bektaşî öğretilerini yaşamaya ve yaymaya kendinin adamış ve bu uğurda eziyet çekmiş insanların davası, hem de Alevilerin tarikat toplantılarını yaptıkları mekân kastedilmektedir (Aslanoğlu, 2001:5). Alevi inancına göre Hz. Muhammedsiz Ali, Hz. Alisiz de Muhammed olmaz. “Hz. Muhammed’in dışı Muhammed’dir, içi Ali’dir. Hz. Ali’nin de dışı Ali’dir, içi Hz. Muhammed’dir (Demir, 2017:51-76.).

Aramıza düştü ayrılık tozu
Buyumuş başımıza yazılan yazı
Bağrımızı deldi turna avazı
Sivas göllerine iner Şah deyü (Aslanoğlu,2016:182/106)

Şiirlerde geçen kelimelerde, saklı olan direniş ve çatışmaların kaynağı, insanı çevreleyen tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullardan duyduğu sıkıntıdır. Pir Sultan; zarif, tiz, gür, çılgınsı bir ses tonuna sahip turnayı, (Ceylan, 2003:2) “turna avazı (ağıt ve ağlama anlamında)” motifini kullanarak, mevcut düzene karşı duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Turnanın dertli ötüşü, iki nedene bağlıdır: Ya eşinden ayrılmış, ya da yolunu kaybetmiştir. Tek eşli bir hayat süren bu kuşun eşinden ayrılmış olması, onun hayatının da sona ermesi anlamına gelir (Aytaş, 2003:2). Turnanın bu özelliği ile kendisi arasında ilgi kuran ozan, acısını onunla paylaşır. Onun ötüşündeki yakıcılık ile kendi durumu arasında paralellik kurar. O da sevdiğinden ayrılıp gurbet ellere düşmüştür. Şairin ayrı düştüğü “şah”ıdır. “Şah” motifi, “çağrılan yere yetişme, mazlumları koruma, dara düşmüşleri dardan çıkarma” gibi anlamlarda, şairin şiirlerinde sıkça karşımıza çıkar. Pir Sultan’ın şiirlerinde yer alan “şah” kelimesi; İran Şahları, Osmanlıya karşı ayaklanan Şah Kalender, Hz. Ali ve onun soyundan gelenler Hacı Bektaş, Hacı Bektaşî Velî’nin oğlu Seyit Âli Sultan, Balım Sultan gibi Alevi- Bektaşî toplumlarınca önem arz eden isimleri barındıran geniş bir anlama sahiptir (Yıldırım, 2017:27).

Şah’ım Heyber kalesini yıkarken
Nice Yezit halka olup bakarken
Muhammed Mustafa Hacc’a çıkarken
Turnalar Ali’mi görmediniz mi (Öztelli,2012: 95)

Bu dörtlükte geçen “şah” kelimesiyle kastedilen Hz. Ali’dir. Pir Sultan, Hz. Ali’ye bağlı olan bir alevi dervişidir. Şahından (Hz. Ali) haber alamadığını düşündüğünden kaygıdadır. Hz. Muhammed, Hayber’in fethine hazırlanırken, beyaz sancağı Hz. Ali’ye verince, Hayber’in fethi Hz. Ali’ye nasip olmuştur (Haidary,2011:39.). Yezid, Muaviye’nin oğludur. “Yezid”, bir şahıstan üretilen, anlamında, Yezid’in ötesinde, “alevilik karşıtlığını” temsil eden bir terim hâline gelmiştir (Taşgın, 2004:287-296). Şair, bu dörtlükte hem Hz. Muhammed’in miraca çıkma olayına, hem de Hz. Ali’nin Hayber Kalesi’ni fethetmesine telmihte bulunarak, turnalardan sevdiğinin haberini sorar.

Pir Sultan'ım eydür, vur gidiyi
 Gelin kevser şarabından içelim
 Ali'nin uğruna serden geçelim
 Turnalar Ali'mi görmediniz mi? (Aslanoğlu,2016:111/23)

Hacı Bektaş dergâhından icazetli bir Alevi dedesi olan Pir Sultan'ın mahlasındaki “Pir” kelimesi, Alevi toplumunda “dedelik” makamını ifade eden bir kelimedir. Pir Sultan, bugün “Pir Sultan Ocağı” olarak bilinen ve merkezi Yıldızeli-Banaz köyünde bulunan Pir Sultan Ocağı'nın kurucusu ve ilk piridir. Pir Sultan ocağının yapısına baktığımızda, Pir Sultan Abdal'ın âşıklığı/cem törenlerinde zakirliği yanında, aynı zamanda “dedelik” gibi bir işlevinin bulunduğu da açıkça anlaşılmaktadır (<https://media.turuz.com/Turkologi/>). Dörtlükte, davası uğruna ölümü bile göze alabileceğini, davasından asla dönmeyeceğini, tekrar etmektedir. “Kevser” şarabı, cennete girenlerin içeceği bir su olarak bilinir. Bunu içenlerin ölümsüzlüğe kavuşacağına inanılır. Şair, bu davaya kendini adayanların zahiren ölseler bile, manen ölümsüzlüğe kavuşacaklarını söyler.

Öldürelim nefsi dinlemez oldu
 Sırr-ı hakikati söylemez oldu
 Şahinim kolumda eğlemez oldu
 Turnası çok olan göle gideriz (Aslanoğlu,2016:187/112)

Turnalar, sulak alanlarda, özellikle göl ve deniz kenarlarında yaşarlar. Bir yerde sabit kalamayan, sürekli hareket hâlinde olan turna, göç mevsimi geldiğinde katarlar hâlinde göç eder. Şair, içinde bulunduğu durumdan dolayı “göl” kavramı ile adalet içinde kırılmadan, ezilmeden, bir arada yaşanan bir dünya tasavvur eder. Kendini bir avcıya benzeten şair, fikirlerini, düşüncelerini av esnasında hayvanları avlamak için kullanılan “şahin”e benzeterek, bu fikirleri insanlara özgürce söyleyemediğinden, göç zamanı gelen turnalar gibi göç etmek istediğini ifade eder. Bu göç, Osmanlı düzenine karşı çare aramak için medet beklediği “şah”adır. 16. yüzyılda eziyet gördüklerini düşünen Alevi topluluklarınca şah, kurtarıcı simgesi hâline gelmiştir, Safevi şahlarının, On İki İmam soyundan geldiklerine inandıkları için bağlılık ve sevgileri vardır. “Şah” kelimesiyle kastedilen, 1548’te Anadolu üzerine sefere çıkan Şah Tahmasb olabileceği gibi, Şah İsmail veya 1516-1527 yılları arasında Hacı Bektaş postnişini olan Şah Kalender de olabilir (Akgül, 2013:395.). Nitekim ölümü üzerine çok sayıda rivayet bulunan şairin, ölümü için en çok kabul gören söylencesi, içinde “şah” deyimini geçmeyen üç deyiş söylese, eski müridi Hızır Paşa tarafından bağışlanacağı söylenmesine rağmen, söylediği her üç deyişin her dörtlüğünde inatla “şah” sözcüğünü yinelemesi sonucu Hızır Paşa tarafından idam edildiğidir. Dörtlükten çıkarılacak bir diğer anlam tasavvufi anlamdır. Tasavvuf yolunu zorluklara rağmen tamamlayan, olgunluk ve kemal aşamalarını geçen gönül eri, dördüncü kapı olan “hakikat”a ulaşır. Hakikate ulaşan kişi, “sır”ra da ulaşır. Sır, Hz. Ali’dir (Aslanoğlu, 2001:29). Şair, Alevi- Bektaşî inancına gönül vermiş erenlerin Hakk’a ulaşmak için, yaptıkları manevi yolculukları, turnaların yaptıkları göç etmelerine benzetmiştir.

Yemen ellerinden beri gelirken
 Turnalar Ali’ mi görmediniz mi
 Hava üzerinde semâ ederken
 Turnalar Ali’ mi görmediniz mi (Aslanoğlu,2016:110/23)

Turnalar, sabahları erken ve akşamları gün batarken olmak üzere suda iki defa âdeta dans ederler. Gökyüzüne yükselirken de döne döne uçarlar. Bu dans, Alevilerdeki semah ritüelinin hareket noktasıdır (Elçin, 1979:9). Bu ritüel, Alevi-Bektaşî fikir sistemi içinde temel bulan ve yaşatılan bir dini pratiktir. Alevi ve Bektaşîlere göre turnalar, ilahi aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları, turna katarı da “Ayîn-i cem’î” temsil eder (Demirdağ,2017:4). Cem ayini sırasında okunan nefeslerin en ünlülerinden biri de on iki imamı simgeleyen, on iki genç kızın yer aldığı semahtır. Kökeni, İslamiyet öncesi dönemlere dayanan semah geleneği, birçok topluluktaki dinî ritüellerle benzerlik içindedir. Türk Çin yıllıklarından Hunların ve Göktürklerin dönerek dans ettiklerini öğrenmekteyiz. Şamanların dinî pratikleriyle benzerlik içinde olması da dikkat çekicidir. Şaman törenlerinin gece yapılması gibi, Alevi -Bektaşî ayinlerinin de gece yapılması ortak noktalardan biridir. Şaman öldüğünde yerine onun yardımcılığını yapmış olan erkek torunlardan biri geçmesi gibi, Anadolu’da da dede olmanın en temel şartının dede soyundan gelmesi gerektiği; benzerliklerden bazılarıdır (Turan, 2010:56). Ayrıca Aleviler, semahın kaynağının “Kırklar Meclisi” olduğuna inanırlar. İnanışa göre, Hz. Muhammet miraç dönüşü bu meclise uğrar. O sırada Selmânî Farisi bir üzüm tanesi ile içeri girer ve Hz. Muhammet’ten bu üzüm tanesini paylaşmasını ister. Hz. Muhammet bu üzüm tanesini ezer. Şerbeti kırklardan birinin dudağına değer ve ayağa kalkıp semah döner. Diğerleri de onunla semah döner. Böylece bu ritüel ortaya çıkar. Türk tasavvuf inancındaki “Hakk”tan gelip, “Hakk”a dönme inancı, Alevi-Bektaşî inancında da “devran” yani “ruh gücü” şeklinde görünür. Bu inanış, turnaların uçuşunu yansıtan semahlarla somutluk kazanır. Dörtlükte, Pir Sultan, Yemen ellerinden gelmekte ve havada “semâ” etmekte olan turnalara Hazret-i Ali’yi görüp görmediklerini sorar. Yemen, Orta Doğu’da, Umman Denizi, Aden Körfezi ve Kızıldeniz kıyısında, Umman ile Suudi Arabistan arasında yer alan bir ülkedir. Alevi- Bektaşî topluluklarınca Horasan, Yemen, Kerbelâ gibi mekânlar, manevi sığınma mekânlarıdır(Akgül, 2013:443).

Havanın yüzünde sema tutarken
 Âb-ı kevser şarabından içerken
 Muhammed gül-ü reyhanın seçerken
 Turnalar Ali’ mi görmediniz mi (Aslanoğlu,2016:110/23)

“Âb-ı kevser” cennete girenlerin içip ölümsüzlüğe kavuşturacak sonsuzluk suyudur. Alevilere göre, “Hz. Ali de ölümsüzdür. Şair, “sonsuzluk” anlamı barındıran kelimeleri kullanarak, Hz. Ali’ye gönül verenlerin ölümsüzlüğe kavuşacaklarını söyler. Alevi- Bektaşî inancında göre gül, kâmil insan olma yolunda insanın Hak ile bütünleşme sürecini ifade eder (Akgül, 2013:216). Şair ayrıca, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra Hz. Ali’yi vekil kıldığını da ima eder.

Turnaya vermiş sesini
 Âşıklar tutsun yasını
 Hem önünce devesini
 Yeden Murtaza Ali'dir. (Öztelli,2012:105)

Halk arasında en hayırlı kuş sesinin turna sesi olduğu düşünülür (Temizkan, 2014:5). Alevi- Bektaşî toplumlarında turna ile Hz. Ali arasında özel bir bağ olduğuna inanılır. Hz. Ali'nin sesi çok güzel olduğu için, kulağa çok hoş geldiği için, bu güzel sesin turnaya verildiği inancı vardır (Öztelli, 2012:27). Alevi- Bektaşî inancına göre, Allah Hz. Ali'den razı olduğu için, "kendisinden râzı olunmuş anlamındaki "Murtaza" ismini Hz. Ali'ye vermiştir (Akgül, 2013:395).

Kim gördü deryada balık izini
 Eğildi Kanber'in öptü gözünü
 Turnalardan işittim avazını
 Turnalar Ali'mi görmediniz mi (Aslanoğlu,2016:110/23)

Turnanın sesi çok güzeldir. Çünkü Hz. Ali'nin sesi turnanın avazında tecelli etmiştir. "Deryadaki balık izi" Hızır ve Musa hikâyesini çağırıştırır. Hz. Musa bir gün, arkadaşıyla birlikte yolculuğa çıkar. Hedef, yolda Hızır ile buluşmaktır. Buluşma yeri de "iki denizin birleştiği" mevkidir. Hz Musa bu yeri tanıyabilmek için, yanına balık alır, bu balığın canlanıp denize atlaması, buluşma yerini belirleyen bir işaret olacaktır. Ancak Hz. Musa'nın arkadaşı deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında, balığın canlanarak denize atladığını ona haber vermeyi unuttur. Yolda yemek için konakladıklarında, durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Musa tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin, orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından "rahmet" ve "gizli ilim" verilen bu kişi Hızır'dır (Cebecioğlu, 2005:9). Dörtlükte anı zamanda, "Kambersiz düşün olmaz." sözüne kaynaklık eden Hz. Ali'nin kölesi ve yoldaşı Kanber de yer alır. Kanber ile Hz. Ali, Hızır ile Musa yoldaştır. Turnalar, çiftler hâlinde dolaşırlar. Şair, turnalara kendi eşini sorar.

Hazreti Şah'ın avâzı
 Turna derler bir kuştadır
 Asası Nil deryasında
 Hırkası bir derviştir. (Öztelli,2012:104)

Antik Mısır uygarlığına damgasını vurmuş eski Mısır'ın büyük ermiş kişisi Hermes, İslam dünyasında İdris diye bilinir. Terzi mesleğinin kurucusudur. Dörtlükte Pir Sultan, şahını bu bilge kişiye benzetir. Hurufilikte kullanan sayıların sembolik karşılıkları, alfabenin ilk sesi olan "A" sesinin sembolik anlamının kullanılmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu ilk harfin sırrı, elinde asa, başında altın taç, sırtında beyaz bir giysi bulunan bir bilge biçiminde betimlenmektedir. "Asa" amirliğe; "altın taç evren nuruna; "beyaz giysi" de saflığa işaret eder ([Http://Www.Anadoluydinlanma.Org/](http://www.Anadoluydinlanma.Org/)). Kimi Alevi kaynakları, Alevilikteki turna kuşu sembolünün, İdris Peygamberi de anlattığını kabul ederler (Çınar, 2007:224.). Bundan yola çıkarak şair aşağıdaki dört-

lükte, İdris Peygamber'in mekânının Mısır olduğunu söyleyerek, “hırkası dervişte” ifadesiyle İdris Peygamber'in terziliğine de atıfta bulunmuş, “turnaya sesini verme” motifini bu eksen içinde işlemiştir. Asa; hem güç, hem de yol göstermenin sembolü olduğu için, şair, “asa” şahından zulüm gören insanları, zalimlerden kurtarmasını istemektedir. Özetle Ali'nin sesi turnada, turna Nil Nehri'nde, Nil Nehri Mısır'da, hırka da İdris Peygamber'dedir (<http://www.felsefetası.org/turnalar/>).

Çevrilip çevrilip üstü yanımda
Ötme turnam ötme gönlüm hoş değil
Benim derdim yeter bir de sen katma
Ötme turnam ötme, gönül hoş değil (Aslanoğlu,2016:121/35)

Şair yukarıdaki dörtlükte yine, dertli olduğunu “turnanın dertli dertli ötüşüyle” birlikte kullanmıştır.

Bir sağlık yeğ imiş dünya varından
Nice vazgeleyim zülfün telinden
Ayrı düştün ol vatanından ilinden
Ötme turnam ötme, gönül hoş değil (Aslanoğlu,2016:121/35)

Turnanın gerdanında ve başında bulunan tüyler “tel” olarak isimlendirilir. “Turna teli” uğur ve bereketin simgesi olarak mistik bir anlamda kullanılmıştır. Telli turna şiirlerde, türkülerde, atasözlerinde, deyimlerde yer aldığı gibi; Anadolu insanın giyiminde ve kullandıkları birçok eşyada motif olarak da kullanılmıştır. Geçmişte yaşamış topluluklardan bazılarında, turna teli kutsal bir anlamda kabul görmüştür. Örneğin; İslamiyet döneminde de Batı Türkleri akıncılarının kalpak, külah ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış turna ve balıkcıl kuşu telleri ve tüylerinin kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde de, Sivas'ın İlbeyli köyünde gelin eve gelince bayrak asılıp, bayrağın direğine turna teli takılması, Tekirdağ ve Gaziantep'te de buna benzer kullanımların olması, turna telinin uğur getirdiğiyle alakalı geleneğin devam ettiğini gösterir. Tarsus'a bağlı Tahtacı köylerinde, Gaziantep'in Nizip ilçesinin Barak köylerinde, uğur getirmesi için gelinlerin başına takılan turna teli, ayrıca genç kızların güzelliğini anlatmak için başlıklarında kullanılan bir süstür (Elçin,1979:1). Şair, sevdiğinden ayrı kaldığını, gurbette olduğunu söylerken, “şah” özlemine ve beklentisini de gizliden gizliye tekrar ima eder.

Pir Sultan'ım eydür bu işi n'ider
Kişi ne derse kendine eder
Çağrışıp bağırışıp turnalar gider
Turna ağlar bana telimden oldu (Aslanoğlu,2016:179/102)

Pir Sultan, sözünü çekinmeden söyleyen bir dava adamıdır. Söyledikleriyle, savunduğu düşüncelerle başı hep belaya girmiştir. Şair, “dili” yüzünden girdiği sıkıntılardan dolayı kendisini “tel”ini kaybetmiş turnaya benzetmiştir. Nitekim şairin sonu, dili yüzünden olmuştur.

3. Sonuç

Pir Sultan, Alevi- Bektaşî kültürü ve düşünce dünyası içinde ve âşıklık geleneğiyle yetişmiş, kendine özgü çizgisi ve özellikleriyle var olmuş bir şairdir. Pir Sultan'ın ait olduğu düşünülen ve dinî, siyasi, sosyal, ekonomik, duygusal olmak üzere her anlamda duyarlılığın yansıdığı deyişlerine, düzeni bozuk dünya ile ideal dünyanın zıtlığı hâkim durumdadır. Pir Sultan bir taraftan, Osmanlı düzeni içerisinde yaşayıp bu düzeni beğenmeyerek adalet arayışı içerisine girerken, diğer taraftan da umudunu şahlara bağlar. Dönemindeki Alevi-Bektaşîlerin durumunu da sembolize eden Pir Sultan, ne içerisinde yaşadığı Osmanlı düzeniyle ne de inanç birliği nedeniyle umudunu bağladığı Safevî devletiyle tam olarak bütünleşebilmiştir. Deyişlerde şahlara karşı duyulan sevginin yanında ince bir hayal kırıklığını da sezdirir. Pir Sultan'da inanç her şeyden önce geldiği için, o en başta inancının savunucusudur. Şiirlerinde, özgür dünya özlemine, inancıyla güçlendirip, "turna kuşunun özgürlüğü" ile anlatmaya çalışmıştır. Kendisinin Alevi- Bektaşî davasının yolcusu olduğu bilincinden güç alarak düşüncelerini korkmadan söylemiş ve anlatılara göre bundan dolayı canından olmuştur. Yüzyıllar boyunca toplumun belleğinde, sazında, sözünde yaşamasının en önemli sebebi, "yol" aşkıyla oluşturduğu deyişlerindeki güçlü ve samimi söyleyiştir.

Kaynakça

- Akgül, Leyla. (2013). *Pir Sultan Abdal Sözlüğü*, Ankara: La Kitap.
- Aslanoğlu, İbrahim. (2001). "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 20, (s. n. y.)
- . (2016). *Pir Sultan Abdallar*, İstanbul: Can Yayınları.
- Avcı, Ali Haydar. (T.y.). "Pir Sultan Ocağı", (<https://Media.Turuz.Com/Turkologi/>).
- Aytaş, Gıyaseddin. (2003). "Türkülerde Turna", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 28, (s.n.y)
- Baboroğlu, Metin. "İrfan Öğretileri Ermişlerin Ermişi Hermes Thot" Anadolu Aydınlanma Vakfı <http://www.Anadoluaydinlanma.Org/>, Elde Etme Tarihi:19.11.2018.
- Ceylan, Ömür. (2003). "Klasik Türk Şiiri'nde Turna'ya Dair", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 28. (s.n.y)
- Çakır, Hatice. (2009). "Pir Sultan Abdal Türkülerinde Tasavvufi Konuların Tespit ve Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Cebecioğlu, Ethem. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka.
- Çeşmeli, İbrahim. (2015). "Kök Türklerde İkonografik Açından Kuş Figürleri", *Art Sanat* 4. 67-80.

- Çınar, Erdoğan. (2007). *Aleviliğin Gizli Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınevi.
- Demir, Ahmet İshak. (2017). “Cem Dergisi’nin Sunumuyla Alevilik’te İnançlar”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10, 51-76.
- Demirdağ, Muhammed Fatih.(2017). “Alevi- Bektaşî Şiirinde Kuş Mitolojisi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 2. 12-18.
- Elçin, Şükrü. (1979). “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 2, (s.n.y)
- Gerek, Zinnur. (2014). “Eski Türk İnançlarının Erzurum Tavuk ve Turna Barındaki İzleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 32, 99-112.
- Haidary, Mohammad Hanif. (2011). “Tarihi Bilim, Sebep ve Sonuçlarıyla Hayber Gazvesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Kudret, Cevdet. (2017). *Halk Şiirinde Üç Büyükler: Yunus Emre, Karacaoğlan, Pir Sultan*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Önge, Derya. (2013). “Klasik Türk Şiirinde Haberleşme”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, İstanbul.
- Öztelli, Cahit. (2012). *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, İstanbul.
- Sever, Mustafa (2011). “Türk Mitolojisinde Kuşlar”, *Milli Folklor* 42, s. 83-88.
- Taşçı, Fulya. (2010). “Anadolu’nun Hayvanları”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Hekimler Bülteni*. sayı:1-2.
- Taşgın, Ahmet. (2004). “Mit ve Gerçeklik Arasında Alevilikte Ehlibeyt”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, 287 -296.
- Temizkan, Mehmet. (2014). “Türk Kültüründe ve Alevi-Bektaşî İnancında Turna”, *Milli Folklor* 101, 162-170.
- Turan, Fatma Ahsen. (2010). “Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 56. 153-62.
- Uyguner, Muzaffer.(2002). *Pir Sultan Abdal Yaşamı Sanatı Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 11-20.
- Yıldırım, Ali. (2017). *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Siyah- Beyaz Yayınları
- www.milliparklar.gov.tr, “Ulusal Turna Eylem Planı”, (Erişim Tarihi:20.10.2017)